

УДК 004.5

Маишталер А. А.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СМИСЛАХ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто проблему формування особистості в умовах нового соціокультурного буття, утвореного під впливом інформаційного (мережевого) суспільства, акцентовано увагу на трансформації його ціннісного світу.

Ключові слова: особистість, мережа, інформація, знання, освіта, масова культура, індивід.

В статье рассматривается проблема формирования личности в условиях нового социокультурного бытия, образованного под воздействием информационного (сетевое) общества, акцентируется внимание на трансформации его ценностного мира.

Ключевые слова: личность, сеть, информация, знание, образование, массовая культура, индивид.

The problem of personality's formation is examined in the conditions of new sociocultural being, which is created under the influence of information (net) society, transformation of its valuable world is underlined in this article.

The keywords: personality, net, information, knowledge, education, mass culture, individual.

Вступ. Становлення інформаційного континууму, яке веде до формування мережевих структур, пов'язане з принциповими якісними змінами в житті людства через «структурну несвободу». Інформація, яка сприймається через монітор, впливає безпосередньо на підсвідомість, обходячи блоки критичного осмислення свідомості. Взаємодія з «мережею» знімає просторові і часові бар'єри спілкування. При цьому організовується певний віртуальний світ із радикальною реорганізацією простору і часу, котрі уже не упорядковуються реальною історичною послідовністю подій. Можна стверджувати, що «людина мережі» перетворюється в одне з програмно-апаратних засобів кіберпростору, який відкриває доступ до її підсвідомості, до внутрішнього простору людської особистості і надає широкі можливості цілеспрямованого керування (маніпуляції).

Постановка проблеми. Виникнення нового культурного, освітнього, інформаційного, економічного простору ставить проблему виявлення сутності особистості в умовах нового соціального буття, зокрема в контексті мережевого суспільства.

Виклад основного матеріалу. В цьому аспекті сама Мережа розглядається в її здатності переконувати масову свідомість, що означає перехід до «електронної несвободи». Очевидно, у силу цих причин побудова «універсального суспільства, ґрунтованого на засадах свободи особистості, демократії і гуманізму, на постулатах наукового і культурного прогресу, на ідеї вселенської співдружності національних організацій, на повсюдному розповсюдженні моделі постіндустріальної економіки – усі ці принципи і цілі попередньої епохи, опинилися зараз під питанням», – зазначає О. Неклесса [10, с. 69].

Ця обставина змушує констатувати зміну самого суб'єкта соціокультурного простору, невід'ємною ознакою якого є інфосвіт. Ш. Липовецькі зазначає, що сучасна епоха – це «фаза розчарувань», масового спустошення, всезагальної розгубленості, байдужості, тотальної фрустрації [8, с. 172]. Поєднання завдяки глобалізації в єдиних соціокультурних контекстах різних національних традицій, культурних практик, світоглядних та аксіологічних систем утворює соціально-психологічні ситуації, коли людина, особливо молода, втрачає здатність адекватно реагувати на потоки інформації й опиняється поза смислами, значеннями і цінностями певної культури, будучи «нездатною чітко зафіксувати самототожність своєї свідомості і себе як особистості» [8, с. 174–175].

Одна з причин такої ситуації – це сучасне суспільство, яке хоча і є суспільством «інформаційної свободи», але поки що формується з жорсткою мережевою несвободою, а знання все більшою мірою стає товаром. Електронна мережева структура суспільства утворює могутній соціальний каркас необхідності, котра обмежує імовірний «конус свободи» прийняття людиною рішень. У міру розвитку глобальних мережевих структур в їх орбіту затягуються все нові країни. Немає зараз у світі такої сили (і, мабуть, не буде), здатної протистояти їх транснаціональному розповсюдженню і впливу. Ці мережеві структури утворюють необхідні морально-психологічні умови для встановлення всесвітнього «економічного тоталітаризму», становлять готовий інструментарій та інфраструктуру для його централізованого правління. В смисловому полі світової економіки, окрім таких значних для неї реалій, як «світова резервна валюта» і «глобальний борг», формується самостійний феномен «глобального ризику». Увесь цей комплекс на основі мережевої інфраструктури дозволяє перейти до «організованого хаосу» і «контрольованої деструкції» [9, с. 9]. Так вважають автори, котрі не можуть позбутися ностальгії за цінностями світу епохи модерну.

Однак потрібно зважати на успіх такої стратегії, яка створює сприятливі умови для безперервного управління різними аспектами соціокультурного буття. Окрім того, зміни, що відбуваються, можна пояснювати прикладами прагматизації буття сучасної людини і суспільства. Домінує точка зору, згідно з якою на зміну пріоритету цінностей починає приходити пріоритет інтересів. Тобто відбувається просте спрощення традиційної цивілізації. Ж.-Ф. Ліотар зазначає: «Старий принцип, згідно з яким одержання знання невіддільне від формування розуму і навіть самої особистості, застаріває і буде вилучатися із вжитку. Таке ставлення поставників і користувачів знання до самого знання прагне і буде прагнути перейняти форму відношення, яке виробники і споживачі товарів мають з цими останніми, тобто вартісну форму (*forme valeur*). Знання виробляється і буде вироблятися для того, щоб бути проданим, воно споживається і буде споживатися, щоб набути вартість в новому продукті, в обох цих випадках, щоб бути обміненим. Воно перестане бути самоціллю і втрачає свою споживчу вартість» [7, с. 18]. Іншими словами, комерціалізація і приватизація перетвореної у вузьку професійність творчої діяльності створюють усі необхідні умови для виробництва прагматизованих освіти, науки, культури, творчості, пристосованих до потреб сучасного тотального ринку. Однак хоча на перший погляд ситуація виглядає саме таким чином, але чи можна всю

феноменологію змін пояснити подібною раціоналізацією? Мабуть, ні, оскільки це було б «поверхневим прочитанням ситуації: окрім очевидного спрощення і навіть примітивізації ряду сторін життя ми маємо справу з інтенсивним процесом соціальної творчості, зі зміною соціокультурних очікувань, з багатоманітним проявом енергійного і специфічного світоспоглядання, з оригінальним переосмисленням системи взаємовідносин в рамках тріади Людина – Світ – Бог» [10, с. 7].

Необхідно враховувати і той факт, що сьогодні суб'єкт стає з'єднувальною ланкою між реальним, уявним і символічним, а його думка та існування виявляються нетотожними один одному. Завдання суб'єкта цієї культури – не утворення ідентичності, але уникнення фіксації, відкритість для сприйняття всього нового, готовність до зміни образу життя та особистість перетворення. Найбільш характерною ознакою людини «інфоепохи» є «ковзання» по поверхні, пошук незвичайного. Це людина, яка «дивиться на життя, як на екран телевізора, яка прагне до розмаїття відносин, до фрагментарності і постійності людських стосунків, яка боїться взаємозв'язку та фіксації» [14, с. 14]. Звідси особлива потреба інформаційної культури, що формується, у тій «метакультурній індивідуальності», яка зможе проявляти здатність до відмови від звичних матриць поведінки і спроможність до виходу за межі звичного бачення світу.

Зокрема, це прямо пов'язане із проблемою «активності», котра є, як вважають, характерною ознакою сучасного індивіда. Під «активністю» розуміють продуктивну діяльність мислення. Справа в тому, що в «доінформаційну епоху» індивід, що мислить та відчуває, змінюється повільно, причому настільки повільно, що здається, що «всі зміни (пов'язані, наприклад, з вихованням, освітою, зростанням особистості, посиленням і згасанням прагнень та емоцій тощо) відбуваються з одним і тим же суб'єктом, який зберігає самототожність» [11, с. 40]. Але якщо зміни відбуваються занадто швидко і швидкість їх невпинно зростає, причому духовні й психічні стани індивіда не тільки «мигтять», але ще й накладаються один на одного, вміщаючись в один і той же момент «життєвого часу», то і мисленнєва, інтелектуальна діяльність стає динамічною, а «Я», котре видавалося субстанційним, у цьому стрімкому потоці змін виявляє свою функціональну природу.

Однак у цьому контексті потрібно зазначити, що зміна способів існування інформації у віртуалізованому просторі, де поліграфічний варіант фіксації тексту заміщається цифровим, а «логоцентрична», «книжна» культура – «екранною». Це безпосередньо знаходить відображення на особливостях мислення – свідомість у цій ситуації спирається більшою мірою на емоційне, а не інтелектуальне осягнення ідеї, а «домінування логічного мислення заміняється домінуванням мислення емоційно-міфологічного» [2, с. 58]. Аналізуючи цей процес міфологізації свідомості в інформаційну епоху, П. Бергер і Т. Луман доходять висновку, що в «мережевому середовищі» схеми типізації, які впорядковують контакти людини в повсякденному спілкуванні, втрачають індивідуальний зміст. Межі типізації, яка набуває анонімності, гранично розширюються і наділяються при цьому міфологічним змістом. Анонімність породжує видумку, яка втілюється в «аватарах» – іменах-масках, які дозволяють людині набувати нової самоідентичності, відмовляючись від даних природою статі, віку, раси, етнічності і здобутих в культурі ціннісної системи,

моделей соціальної взаємодії, професії, захоплень [2, с. 59].

Важливою характеристикою мислення та інтелекту, які завжди були однією з головних ознак особистості, є формування символічно «замкнених» спільнот як просторово обмеженої міжособистісної мережевої субкультури – еліти. В її просторі сконцентровані домінантні функції, і звідси можливі мобільні переміщення до інших культурних комплексів. Сьогодні протиставлення інформаційної еліти і керованої нею за допомогою інформаційних технологій більшості, яка спирається на принципи безпосередньої комунікації, стає все більш помітним. Міркуючи над цією проблемою, У. Еко виокремлює принцип одержання інформації в ролі принципу соціальної сегрегації. Він розрізняє суспільство на тих, хто дивиться на екран ТВ, «і тих, хто дивиться на екран комп'ютера» [13, с. 276]. Другі відбирають й обробляють інформацію для перших, які одержують її в готовій формі – у вигляді готових візуальних образів і готових суджень. Однак у самій Мережі присутні ті, хто орієнтований не на одержання інформації, а на її відтворення через систему компіляцій, варіацій, повтору. Подібна комунікація має «особливі функції не інформаційно-гносеологічні, а соціальні» [5, с. 42]. Усі ці особливості є ще одним підтвердженням не лише динаміки, а й складності, нетрадиційності мисленнєвої діяльності, яка характеризує сучасного індивіда-інтелектуала.

Водночас потрібно враховувати, що умовою стабільного існування соціокультурної системи є органічне і збалансоване співвідношення між креативним і творчо пасивним началом, між тими групами, котрі здійснюють смислові прориви в культурі, і тими, котрі ці смисли засвоюють і зберігають. Прагнення до стабільності і приводить до існування в будь-якому суспільстві «культури вчених» і «культури народу» (за Гердером), «культури розуміння» і «культури вміння» (за Кантом), «культури високої», «теоретичної» і «культури низької», «практичної» (за Гегелем). У цьому розумінні унікальний історико-культурний прецедент, коли ця рівновага між традицією і новацією була свідомо порушена, а безумовним пріоритетом стало користуватися тим, що ніколи не було представлено в практиці, створила епоха модерну. Це дозволило Європі стати «економічним і політичним лідером, а європейській культурі одержати статус зразка, еталона» [5, с. 42].

Однак подібний динамізм соціальної системи мав наслідком її крайню нестійкість, що, власне, і привело до формування «масової культури». Вона стала функціонувати як певний стабілізаційний механізм, як комунікаційна система, яка дозволяє здійснювати ефективну циркуляцію в суспільстві тих цінностей і смислів, котрі спрямовані на підтримку її цілісності. Отже, культура має потребу не тільки в наявності креативної індивідуалізованої особистості, але і в наявності того типу суб'єкта історичної дії, який здатен виражати не індивідуальні смисли культури, а її колективні смисли. Це той тип особистості, котрий володіє здатністю хоча б інколи долати відчуження і розрив особистісних зв'язків. Такою здатністю володіє «колективна особистість». Про те, що «колективна особистість» активно проявляє себе в інформаційному суспільстві, свідчить прагнення до створення нових мережевих спільнот, сформованих за принципом традиційних громад. Це спільнота нових інтелектуалів, основана на єдності інтересів, життєвих позицій або професійних знань, що існують у мережевому просторі. Об'єднавшись добровільно,

ці люди утворюють «нові віртуальні спільноти і відчувають якщо не етнічну, то емоційну спільність, ґрунтовану на єдності поглядів і позицій» [12]. Кожний член подібної громади виражає ті колективні уявлення, котрі приймаються всіма в ролі взірця. Ці структури поведінки допомагають подолати сучасній людині три «лінії розриву» – між людьми, які «одержують різну за якістю освіту, між поколіннями, які уособлюють традицію та новацію, і між тими, хто народився до комп'ютерної революції і після неї» [5, с. 43].

Необхідно зазначити, що як тільки знання, яке є суспільним продуктом, стає «енергетичним рушієм» суспільства, сам суспільний простір припиняє бути приватним. «Для індивіда суспільний простір виявляється не більше, ніж велетенським екраном, на який проєктуються приватні проблеми, не припиняючи, навіть будучи збільшеними на екрані, бути приватними», – стверджує З. Бауман [1, с. 136]. У силу чого існування індивіда у цьому просторовому полі приводить до того, що індивіди з нього «повертаються зміцнілими у своїй *de jure* індивідуальності й переконаними, що спосіб, яким вони на самоті справляються зі своїми справами, точно такий же, як і в інших, схожих на них індивідів, і що вони так само, як і інші, припускають промахи та зіштовхуються з поразками» [1, с. 136]. Відтак ми знову ж таки повертаємося до ситуації створення комунікативних зв'язків між людьми, які на підставі всезагальної гегемонії «усуспільнених знань» тримують «нову приватність», яка стає одиничним випадком певної «загальної приватності». Така ситуація, зокрема, позбавляє освіту так званої «виховної» функції, яка за умов узагальненості приватної сфери стає нездійсненною. Водночас це ставить для освіти завдання орієнтуватися не на виховання, яке найпростіше зводилося до створення морально-ціннісних орієнтацій індивіда, а на інтелект, який здатний орієнтуватися на загальноприйнятій цінності автономно, чинити опір шаблонності й самовизначатися самостійно. Це особливо актуально з врахуванням того, що постіндустріальне суспільство є «комунальним суспільством» (Д. Белл), тобто рішення в ньому приймає не окремий індивід, а спільнота. Отже, «комунальне суспільство» і породжує «колективну особистість».

Не слід забувати, що сучасна людина відрізняється від свого попередника в минулому поколінні значно більшим адаптаційним потенціалом і культурно-психологічною лабільністю. Для людини нової культурної формації мобільність орієнтації в межах середовища, яке стрімко змінюється, і новий спосіб його освоєння стають принциповим моментом, можливо, способом її виживання. В нашому світі, який швидко змінюється, минулий досвід менше може слугувати надійним компасом, необхідні значно більш швидке освоєння нового, більша психологічна та інтелектуальна динаміка, уміння діяти методом спроб і помилок. У цих особливостях мислення проявляється у здатності людини, яка формується, до сприйняття величезних масивів інформації, зростаючих потоків даних, що співмірне «з вимогами нової соціальної і технологічної реальності» [5, с. 34].

Нові системи комунікації, які створили «інфореальність», відкрили «очі людини на Людство», що змусило переосмислити себе як особистість. Адже виявилось, що суспільство проглядається як у найдрібніших своїх деталях, так і в цілому – планетарна технологія утворила із окремих цивілізацій і маргінальних елементів

єдину «самоспоглядальну комунікацію», чий «рефлексивний океан» вбирає науку і мистецтво, локалі і фрактали, музику і архітектуру, економіку і право» [6, с. 23]. Цей потік вже називали Логосом і Єдиним. Пізніше – Абсолютом. Сьогодні в цивілізаційному вимірі її називають Глобалізацією – так само сподіваючись, що будь-яка глибинна єдність існуючого позитивна. Однак те, що «дозволено метафізиці», не обов'язково буде придатним для інших форм гуманітарного пізнання. Але з усією чіткістю сьогодні зрозуміло – «нова інформаційна реальність в її глобальному вимірі поставила Людство „обличчям до себе”, стала його дзеркалом і його відображенням» [6, с. 23].

Отже, людина сьогодні опинилася в новому середовищі, яке має інші, ніж ще в зовсім недалекому минулому (в індустріальну епоху), виміри. Розвиток індивіда на початку нашого століття досить суперечливий. З одного боку можна зазначити індивідуалізацію людини, яка посилюється, що знаходить вияв в її прагненні бути самою собою, виступати в ролі «оператора», який має можливості вільного вибору і комбінацій, відрізнитися від інших індивідів поведінкою і смаками, звільнитися від ролей, соціальних правил, «норм», які визначаються суспільством, «нести відповідальність за своє життя й оптимальним чином розпоряджатися своїм естетичним, емоційним, фізичним, чуттєвим і т. д. досвідом» [8, с. 43–45], тобто бути самостійною особистістю. З іншого боку, тенденції демасифікації не приводять до «зникнення» індивіда, який є носієм цінностей «масової культури», і який володіє характеристиками класичної «масової людини».

Ця суперечність визначається, по-перше, тим, що суспільство ХХІ століття залишається гранично стандартизованим – у сфері споживання, послуг, у сфері інформації; стандартизованими є образ життя, моделі поведінки, технології розваги. Сучасне суспільство підкоряється універсальним правилам, які висловлюються через механізм реклами, моди, через механізми масової культури.

По-друге, у постіндустріальному (інформаційному) суспільстві зберігається достатньо значна кількість (сукупність) суб'єктів історичного розвитку, які відчужені від структур управління економікою нового типу. Необхідно зазначити, що інформатизація, яка поширюється на всі процеси в суспільстві, не змінює його сутності, де мережеві технології сьогодні існують, але переважно як «технологія розваг», а число «тих, хто працює вдома», значно менше кількості тих, хто цей феномен «домашньої зайнятості вивчає», – зазначив М. Кастельс [4, с. 370].

Таким чином, зміни, які відбулися в суспільстві в епоху «пост-», характеризуються стрімкими технологічними змінами і відходом від форм індустріального виробництва, а також змінами соціокультурними, пов'язаними з принципово іншим рівнем суб'єктивізації соціальних процесів, які привели до демасифікації, індивідуалізації, до заміни економічних – постеконімічними цінностями, принциповою особливістю яких є їх символічна природа, пов'язана зі статусними аспектами.

Трансформація особистості, її постмодерна «дивідність» залишає індивіда субстанційності. Це означає, що індивід позбавляється надійності як основи, на яку можна «спертися», покласти в основу життя. Головною умовою «розм'якшення» субстанційного ядра людини є свобода, яка повною мірою демонструє свою

свабільність на фоні основоположної спрямованості субстанційного буття. Сьогоднішня маса – це «натовп одиноких» індивідів, які сповідують принцип абсолютної свободи і автономії людського духу, об'єднані спільністю споживаної продукції – насамперед інформації, розваг, стереотипів, системи цінностей тощо. Поява «маси» як «символічної спільності», згідно з Ж. Бодрійяром, знаменує «кінець соціального», оскільки жодні соціальні катаклізми не здатні викликати в неї співпереживання. Сучасна людина – «людина маси» – може «інтерпасивно» «страждати завдяки репортажам і спокійно робити кар'єру», – зазначає С. Жижек [3, с. 160].

Висновки. Таким чином, суб'єктом сучасного соціокультурного буття стає, у супереч прогнозам теоретиків постіндустріалізму, не «дестандартизована» (Е. Тоффлер) або «персоналізована» (Ж. Липовецькі) особистість, а «автономний» суб'єкт, який відійшов від усього, який не докладає зусиль до вибудови «смислу феноменів». Його діяльність полягає в створенні та заповненні певних «знакових матриць», де невідоме зводиться до відомого, а все багатство світу феноменів зводиться до бінарних опозицій, які немовби «пом'якшують» фундаментальні онтологічні суперечності. Стосовно знання, то воно в цій ситуації поступається інформації. Нова людина, сформована таким розвитком епохи «пост-» та її особливостями, її індивідуалізація обумовлюють нову модель освіти.

Література:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман ; пер. с англ. — М. : Логос, 2005. — 390 с.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Луман. — М. : Медиум, 1995. — 323 с.
3. Жижек С. Добро пожаловать в пустыню реального / С. Жижек ; пер. с англ. — М. : Фонд «Прагматика культуры», 2002. — 160 с.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. — М. : ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
5. Костина А. В. Национальная культура – этническая культура – массовая культура: «Баланс интересов» в современном обществе / А. В. Костина. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 216 с.
6. Лещев С. В. Человек в сетевом обществе: новые формулы рациональности и власти / С. В. Лещев // Философия хозяйства. Специальный выпуск: «Феномен нового человека: воспитание, самовоспитание и инновоспитание». — ВДЦ «Орленок», 2005. — С. 22–274.
7. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар ; пер. с фр. — М. : Ин-т экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 1988. — 160 с.
8. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме / Ж. Липовецки. — СПб. : Владимир Даль, 2001. — 332 с.
9. Мясникова Л. А. Экономика постмодерна и отношения собственности / Л. А. Мясникова // Вопросы философии. — 2002. — № 7. — С. 5–16.
10. Неклесса А. И. Трансмутации истории / А. И. Неклесса // Вопросы философии. — 2001. — № 9. — С. 69–81.
11. Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре // Вопросы философии. — 2003. — № 12. — С. 12–40.
12. Нордстрем К. А. Бизнес в системе фанк. Капитал пляшет под дудку таланта / К. А. Нордстрем, Й. Риддерстрале. — СПб. : Стокгольмская школа экономики, 2001. — 273 с.
13. Эко У. От Интернета к Гутенбергу / У. Эко // Общество и книга от Гутенберга до Интернета. — М. : Традиция, 2000. — 279 с.
14. Banman Z. From Pilgrim to tourist – or a shot history of identity / Z. Banman. — L., 2001.